

AUTOMATIZOVANÉ SOUBORNÉ KATALOGY V ČESKÉ REPUBLICE

Eva Bulínová
Knihovna Evangelické teologické fakulty UK,
Praha
buline@etf.cuni.cz

Motto:

„Každý souborný katalog je pravděpodobně nedokonalý, to však nesnižuje jeho užitečnost.“

volně podle Alana M. Marchbanka
(seminář CASLIN 1994)

Úvod

Příspěvek vychází ze stejnojmenné diplomové práce obhájené na ÚISK FF UK na podzim 1999, respektive z její klíčové části, která je věnována popisu a analýze jednotlivých automatizovaných souborných katalogů v České republice. V DP je proveden rozbor deseti souborných katalogů, přestože jejich počet u nás je podstatně vyšší. Zaměřila jsem se zejména na souborné katalogy přístupné prostřednictvím internetu, na SK akademické a nadregionální, a na SK, které jsou funkční již delší dobu (minimálně 5-6 let) a jsou zaměřeny polytematicky. Záměrně jsou opomíjeny rodící se regionální souborné katalogy, které jsou zaštiťovány státními vědeckými knihovnami či regionálními informačními centry, a rovněž nezmiňuji SK oborové. Důvodem pro takové omezení byl prostor i časové možnosti, které jsou kladeny na formu diplomové práce.

V příspěvku se zaměřuji na tzv. reálné souborné katalogy¹⁾, jmenovitě na CASLIN - SK ČR, KAKS, SK Univerzity Palackého, SK Univerzity Karlovy, SKAT, SK Českého vysokého učení technického v Praze, SK knihoven Akademie věd.

V rámci DP byla vymezena metodika pro podrobnější analýzu jednotlivých katalogů.

Dále v příspěvku uvádím shrnutí a zobecnění výsledků analýz jednotlivých SK a nástin možných řešení problémů, se kterými se jednotlivé souborné katalogy v ČR potýkají. Musím upozornit na skutečnost, že tento příspěvek je výtahem z DP, byť aktualizovaným, a neodráží tedy další poznatky a zkušenosti, kterých jsem nabyla při dalším studiu problematiky teoreticky i v praxi²⁾.

Metodika prováděných analýz

Pro potřeby analýz jednotlivých souborných katalogů jsem zvolila následující postup: nejprve jsem vytvořila vzorek záznamů, na jehož základě byla analýza provedena. Množina analyzovaných záznamů (viz příloha 1) byla vybrána tak, aby vzorek každého SK obsahoval alespoň deset záznamů. Ve vzorku jsou zastoupeny monografie, vícesvazkové monografie, seriály (edice), sborníky, monografie s korporativním autorem, a to domácí i zahra-

niční provenience, převažují nicméně dokumenty české. Z hlediska oborového zaměření byly záznamy vybrány tak, aby pravděpodobnost výskytu v jednotlivých SK byla co největší, proto vzorek obsahuje nejvíce dokumentů všeobecného zaměření. Oborově specializované dokumenty, které jsou ve vzorku obsaženy, jsou zaměřeny na aktuální a tedy často frekventovaná témata (např. nové technologie, dějiny 20. století). Aby se záznam dokumentu mohl stát součástí vzorku, musel se nacházet alespoň ve dvou různých SK, čímž bylo možné provést jeho porovnání³⁾.

Výše uvedený postup a složení vzorku záznamů neodpovídá standardním postupům tvorby vzorku ze základního souboru, a tedy značně omezuje kvalitu celé analýzy. Provedená analýza má za úkol pouze naznačit některé základní charakteristiky, přednosti a nedostatky jednotlivých SK.

Pro komparaci souborných katalogů jsem vytvořila pět kritérií hodnocení záznamů, které vycházejí z pohledu uživatele, nikoliv z pohledu správce SK. Zvolené hledisko vychází zejména z toho, že SK by měly být primárně určeny uživatelům a zohledňovat jejich potřeby, možnosti a schopnosti (i v případech, kdy se jedná o odborné uživatele - knihovníky), a dále je dáno tím, že všechny vybrané katalogy jsem měla možnost testovat pouze uživatelským přístupem prostřednictvím WWW OPAC.

Kategorie pro hodnocení záznamů v SK

1. kategorie: **úplnost**, tzn. dostačující míra identifikace dokumentu, která z hlediska uživatele představuje možnost vyhledat konkrétní záznam na základě jednotlivých prvků jmenného a věcného popisu. Z knihovnického pohledu jde o konzistenci katalogu z hlediska záznamů.

Pro hodnocení této kategorie jsem stanovila tříступňovou škálu:

1. odpovídající úplnost (dokument lze bez problémů identifikovat a záznam je v souladu s platnými pravidly jmenného popisu)
2. vyhovující úplnost (záznam umožňuje jednoznačnou identifikaci dokumentu)
3. nevyhovující úplnost (chybějí některé základní identifikační údaje)

2. kategorie: **selekční údaje**, tj. přehlednost, snadnost vyhledávání a úplnost výsledků. Z pohledu knihovníka znamená existenci přístupových souborů, především jmenných a věcných autorit; je sledována konzistence z hlediska prvků databáze.

Hodnocení je opět provedeno na základě tříступňové škály:

1. odpovídající přehlednost a snadnost vyhledávání selekčních údajů (funkční a přehledné autoritní seznamy, snadný výběr položek)
2. vyhovující přehlednost a snadnost vyhledávání selekčních údajů (funkční autoritní seznamy, možnost výběru položek)
3. nevyhovující přehlednost a snadnost vyhledávání selekčních údajů (bez autoritních seznamů)

3. kategorie: **duplicity záznamů**, což pro uživatele představuje přehlednost výstupů výsledků. Z hlediska knihovníka je sledována konzistence databáze jako celku.

Opět používám stupnici o třech hodnotách:

1. duplicity se nevyskytují
2. duplicity se vyskytují, ale jejich výskyt významně narušuje přehlednost výstupu
3. duplicity se vyskytují v takové míře, že podstatně narušují přehlednost výstupu

4. kategorie: **lokační údaje**. Lokační údaje se vyskytují v každém SK, ale liší se svou formou a úrovní. Pro uživatele představují lokační údaje cestu k dokumentu.

Je použito opět třístupňové hodnocení:

1. odpovídající úroveň (přehledné lokační údaje a snadný přístup k dokumentu)
2. vyhovující úroveň (složitá cesta k dokumentu)
3. nevyhovující (resp. žádné)

5. kategorie: **výstup výsledků**, tzn. formální charakteristiky záznamů. Pro uživatele představuje možnost práce se záznamy.

Třístupňová škála:

1. možnost exportu a volba zobrazení
2. přehledný formát bez větších nedostatků, ale bez možnosti exportu a volby zobrazení
3. zobrazovací formát má výrazné nedostatky.

CASLIN – Souborný katalog České republiky

(<http://www.caslin.cz/>)

Národní souborný katalog CASLIN je budován od roku 1995. SK CASLIN je budován jako **reálný souborný katalog s místní katalogizací**⁴⁾, obsahuje cca 600 000⁵⁾ záznamů a přispívá do něj 86 účastníků.

Analýza vzorků záznamů

Z hlediska úplnosti mají záznamy SK CASLIN odpovídající úroveň. Závažnější závady a nedostatky se v záznamech nevyskytují. Popis dostatečně identifikuje dokument. Věcný popis je zastoupen jen na základní úrovni (hrubé třídění MDT), jiné druhy věcného popisu se nevyskytují.

Co se týče přístupových souborů, uživatel může vyhledávat podle názvu, příjmení autora, korporace, ISBN, MDT, klíčových slov, roku vydání i edice. Přístupové soubory však obsahují duplicity, čímž může být negativně ovlivněna úplnost rešerše. Nejvíce je tato skutečnost zřejmá u jmenných autorit.

Přestože existuje soubor národních autorit i soubor autorit lokálního katalogu Národní knihovny, nejsou dosud žádným způsobem propojeny s SK CASLIN. O propojení se souborem národních autorit se uvažuje.

Duplicity záznamů se v katalogu CASLIN vyskytují, jejich míra však není taková, aby zásadně znesnadňovala orientaci ve výpisu výsledků. U dokumentů, které mají jednoduchý hlavní název bez dalších názvových údajů, se duplicity nevyskytly. Pravděpodobnost duplicit narůstá s počtem účastnických knihoven, které vlastní daný titul. Přesto v případě jednoduchých názvů nejsou tak časté.

Přestože SK CASLIN má potřebné nástroje pro kontrolu duplicit, zřejmě se všechny nepodaří pouhým strojovým zpracováním odstranit.

Lokační údaje jsou zobrazovány ve formě sigly, signatury jsou uváděny, pokud je jednotlivé knihovny dodají se záznamem. Ve výsledném zobrazení jsou lokační údaje přímo provázány s názvem a adresou instituce, která dokument vlastní. Navíc jsou v záznamu instituce uvedeny e-mailové adresy i telefonní čísla.

Záznamy jsou zobrazovány ve výstupu nazvaném SHORT. Uživatel si může navolit, v jakém formátu chce záznam zobrazit. Kromě Short formátu, který vychází z 1. úrovně rozsahu údajů AACR2, má uživatel možnost vybrat si z formátů Long (rozšířený záznam s návěštím), UNIMARC (zobrazení všech údajů ve formátu řádkového UNIMARC) a ISBD (minimální záznam dle doporučení ISBD)⁶⁾.

KAKS

(<http://195.178.81.7:4000/ALEPH/CZE/ULM/ULM/ULM/START>)

Souborný katalog KAKS byl po projednání s řediteli zakládajících knihoven k 31. 12. 1998 uzavřen. Vzhledem k vývoji SK CASLIN byla konstatována jeho nadbytečnost. Přesto zůstane KAKS i nadále vystaven, neboť obsahuje záznamy, které v SK CASLIN zatím nejsou⁷⁾.

Souborný katalog KAKS měl deset účastníků: Moravskou zemskou knihovnu Brno složenou ze tří dílčích knihoven - Univerzitní knihovna, Pedagogická knihovna a Technická knihovna, které dodávaly záznamy odděleně, a státní vědecké knihovny Olomouc, Plzeň, Kladno, Liberec, Ostrava, Ústí nad Labem a Hradec Králové.

K 31. 12. 1998 měl KAKS 126 419 záznamů, které byly vytvořeny sloučením z celkového počtu dodaných 259 451 záznamů.⁸⁾

Analýza vzorku záznamů

Záznamy v katalogu KAKS jsou v odpovídající kvalitě. Co se týče jmenného popisu, lze nalézt drobné nedostatky nebo odchylky, které jsou však z hlediska uživatele marginální. Věcný popis je problémem, který se nepodařilo vyřešit ani v rámci KAKS a správce SK na tento problém v dané fázi rezignoval. Záznamy SK KAKS proto obsahují souběžně klíčová slova i předmětová hesla.

Uživatel má poměrně snadný přístup k záznamům podle různých selekčních údajů. Přístupové soubory jsou konzistentní, je patrná snaha správců SK o odstraňování duplicit. Vzhledem k masce vyhledávacího formuláře si uživatel může navolit požadovaný typ dokumentu.

Duplicity záznamů se v SK KAKS vyskytují, ale jejich míra narušuje přehlednost výstupu. Programy pro kontrolu duplicit byly využívány s tím, že nedokázaly odstranit všechny nedostatky, a problém byl zřejmě i se striktním dodržováním předepsaných pravidel. Nedostatky mohly být způsobeny konverzí z různých knihovních systémů.

Lokační údaje jsou v SK KAKS přístupné pouze ve formě sigel. V rámci KAKS neexistuje přístup na adresář

knihoven, jenž by nabízel informace o jednotlivých siglách. Pokud uživatele zajímá lokace dokumentu a nepoužije bázi ADR Národní knihovny, má minimální šanci dostat žádaný dokument.

Výstupní formát záznamů je tabulkový. Jiný formát zobrazení se uživateli nenabízí. Existuje však možnost odeslání záznamů prostřednictvím elektronické pošty, dokonce s volbou ze tří formátů: katalogizační lístek, úplný záznam a úplný záznam UNIMARC, ovšem tato možnost platí pouze pro registrované uživatele MZK, což s ohledem na funkce SK je poněkud irelevantní. Jiným způsobem pracovat se záznamy nelze, když opominu standardní funkce webovského prohlížeče. Kromě toho jsou ve výstupu chyby (např. v názvech se zobrazují údaje o odpovědnosti, na konci pole se zobrazuje číslo tagu), které mohou narušovat přehlednost a být pro uživatele matoucí.

Souborný katalog Univerzity Palackého (SK UP)

(<http://lib.upol.cz/cgi-bin/k6>)

SK UP je tvořen 7 fakultními knihovnami UP. V současné době obsahuje cca 300 000 záznamů. Podle Noerrov typologie patří mezi SK **centralizované**.

Analýza vzorku záznamů

Souborný katalog Univerzity Palackého je z hlediska uživatele velice přehledný a přívětivý. Záznamy jsou v odpovídající kvalitě, jmennému i věcnému popisu je věnována náležitá pozornost. Uživatel má možnost najít požadovaný dokument tak snadno, jak jen to umožňuje vyhledávací rozhraní.

Přístupové soubory jsou konzistentní, velká péče je věnována předcházení a odstraňování duplicit v autoritních souborech. Nakladatelské autority jsou rovněž konzistentní. Vzhledem k možnostem systému je i snadný přístup z hlediska edic.

Duplicity záznamů se vyskytují v malé míře, i této záležitosti je věnována velká pozornost. Duplicity se objevují pouze v případech primitivních záznamů, které slouží k evidenci dokumentů pro potřeby výpůjčního protokolu.

Lokační údaje jsou navázány na přírůstkové číslo, které v záznamu figuruje ve formě hypertextového odkazu. Při více exemplářích ve fondu jsou přírůstková čísla uvedena pod sebou. Po otevření hypertextového odkazu se objeví informace o stavu výpůjčky, signatury a přesná lokace. Je nepříjemné, že se každé přírůstkové číslo musí otvírat samostatně a neexistuje možnost otevřít záznamy všech exemplářů najednou.

Ani s vlastním záznamem nelze provádět zvláštní operace, kromě těch, které umožňují standardní webovské prohlížeče. Záznamy jsou zobrazeny ve formě tabulky, která je přehledná, pokud není záznam příliš dlouhý, protože v takovém případě je nutné rolovat obrazovku. Jednotlivé údaje dílčích přístupových souborů jsou provázány prostřednictvím hypertextového odkazu se záznamy, které se vztahují ke stejnému zástupci. Volbu jiné formy pro zobrazení záznamů uživatel nemá.

Souborný katalog Univerzity Karlovy (SK UK)

(<http://www.cuni.cz/tinlib/dbs/sd.html>)

SK UK obsahuje v současné době cca 400 000 záznamů od 16 účastníků. Podle Noerrov typologie patří mezi **reálné souborné katalogy s místní katalogizací**.

Analýza vzorku záznamů

Během porovnávání záznamů v katalogu UK vyplynuly následující skutečnosti:

Z hlediska úplnosti se záznamy pohybují na vyhovující úrovni. Úroveň jmenného popisu se v jednotlivých knihovnách liší. Vzhledem k vysoké míře duplicity, zaviněné způsobem tvorby SK, nelze hodnocení z tohoto hlediska provádět v takovém rozsahu, jako tomu bylo u jiných reálných SK.

Selekční údaje jsou na vyhovující úrovni. Záznam lze najít podle údajů jmenného popisu. Přístup podle věcného třídění není vždy úspěšný kvůli nejednotnosti věcného popisu v rámci UK, efektivní je vyhledávání podle klíčových slov z názvu.

Lokační údaje jsou v rámci SK UK řešeny již na úrovni názvů, za každým názvem je zkratka fakulty, odkud byl záznam přijat. Tato zkratka má dvojitý účel: identifikaci záznamu a odlišení shodných názvů, které má zabránit nežádoucímu sloučení. V rámci záznamů je přírůstkové číslo ve formě hypertextového odkazu na informaci o konkrétním exempláři, jeho kategorii a signatuře. Status dokumentu aktuální není.

Výstup záznamů je stejný jako u jiných tinwebovských katalogů, tedy jeden zobrazovací formát, nemožnost exportu i jiné práce se záznamem.

SKAT

(<http://www.vkta.cz/LANius/skona.htm>)

Tvorby SKAT se účastní téměř 130 veřejných knihoven ČR. Databáze obsahuje více než 130 000 titulů ze 121 knihoven (květen 2000). SKAT je tvořen **jako reálný souborný katalog s místní katalogizací**.

Analýza vzorku záznamů

Z hlediska úplnosti jsou záznamy katalogu SKAT na odpovídající úrovni, přestože ne vždy vyhovují struktuře AACR2, protože popis je mnohde poznamenán Pravidly jmenného popisu M. Nádvorníka. Všechny oblasti údajů jsou v záznamech zahrnuté. Věcný popis tvoří klíčová slova i MDT.

I selekční údaje jsou na odpovídající úrovni, přístupové soubory jsou konzistentní, duplicity se nevyskytují. Autority jsou konzistentní bez duplicit, stejně tak je tomu i v případě klíčových slov. Na tomto místě musím upozornit na skutečnost, že slučováním duplicitních záznamů, které přicházejí jako aktualizace SKAT, narůstají počty klíčových slov do takové míry, kdy mohou spíše narušovat vyhledávání, než mu napomáhat. Tvorba klíčových slov nezahrnuje žádný systém asociací a synonym a

nejsou zaručeny odkazy. Proto mohou být v každé knihovně používána jiná synonyma, čímž je výsledný soubor klíčových slov značně nekonzistentní. V části záznamu určené pro věcný popis se vedle klíčových slov nacházejí vybrané znaky MDT.

Problematické je vyhledávání prostřednictvím edic. V online formuláři nelze edici vyhledat a v profi-formuláři je sice položka pro vyhledávání podle edice, ale při zadání této podmínky se vyhledání nepovede.

Na duplicitu záznamů jsem při svém zkoumání narazila, ale ne v takové míře, která by významně narušovala přehlednost výsledků a výběr odpovídajícího dokumentu. Duplicity jsou nejčastější u vícesvazkových monografií a děl s častým výskytem v českých knihovnách.

Lokační údaje jsou zobrazeny ve formě názvu instituce, v níž se dokument nachází, a počtu exemplářů. Seznam institucí je ve formě tabulky a každý název hypertextově odkazuje na adresu instituce a kontakt. Uživatel tak má velice snadnou cestu, jak se dostat k žádanému dokumentu, přestože signatury uváděny nejsou.

Výstupní formát záznamu vypadá jako katalogizační lístek. Autorské údaje a klíčová slova jsou hypertextově propojeny s autoritním záznamem, na který je navázán seznam záznamů odpovídajících dokumentů. Lístkový výstup je však jediný, uživatel si nemůže vybrat z více možností. Přesto uživatel má možnost část výstupu ovlivnit. Jde o zobrazení zkrácených záznamů, které odpovídají zadanému dotazu. Uživatel může zvolit, podle jakého hlediska se bude seznam řadit. Práce se záznamem je možná pouze v rámci běžných funkcí, jak je nabízí prohlížeč (tisk, uložení do souboru).

Souborný katalog Českého vysokého učení technického v Praze (SK ČVUT)

(<http://platan.vc.cvut.cz/knihovna/katalog.phtml?charset=ISO-8859-2>)

Centrální databáze má přibližně 102 000 záznamů. Podle Noerrovoy typologie bych SK ČVUT zařadila jako hybridní model mezi typy **centrálního SK** a **reálného SK s centrální katalogizací**, neboť pro potřeby výpůjčního protokolu existuje osm lokálních katalogů.

Analýza vzorku záznamů

Z hlediska úplnosti, jak jsem jej stanovila, jsou záznamy v katalogu ČVUT na vyhovující úrovni. Věcný popis zastupují volně tvořená klíčová slova, která spíše nemají význam pro vyhledání knihy a mají v záznamech malé zastoupení.

Selekční údaje vyplývají z vyhledávacího formuláře. Přístup pomocí klíčových slov z názvu není nejpřesnější a bylo by dobré mít možnost zadávat přesný text názvu. Vyhledávání prostřednictvím edic probíhá podobně jako u názvu. Jmenné autority nedokážu identifikovat, protože přístup k nim formulář nenabízí.

Duplicity záznamů se v SK ČVUT vyskytují. Značně zneprůjemňují orientaci ve výpisu výsledků, což umocňuje uspořádání tabulkových výstupů záznamů.

Lokační údaje jsou v záznamu uvedeny na konci ve formě názvu knihovny ve formě hypertextového odkazu, která dokument vlastní. Po otevření odkazu se zobrazí zkrácený záznam výpůjčního protokolu s uvedením počtu exemplářů, signatury, stavem výpůjčky a konkrétním umístěním v rámci knihovny.

Výstup záznamů je pouze jediný a to tabulkový. Uživatel nemá žádnou možnost se záznamem pracovat, a i v rámci zobrazení jsou nepřesnosti a nepřehlednosti, které snižují informační hodnotu. Takový výstup vyžaduje od uživatele velkou trpělivost, kterou ovšem nelze předpokládat.

Souborný katalog knihoven Akademie věd (SK AV)

(http://www.lib.cas.cz/www/cz/frame_souborny_katalog.HTML)

Akademie věd ČR má 60 knihoven, které jsou rozmístěny nejen po Praze, ale i na území celé republiky, proto není snadné stanovit počet záznamů. SK AV ČR je **reálným souborným katalogem s místní katalogizací**.

Analýza záznamů

Z hlediska úplnosti záznamů, jak jsem jej vymezila pro analýzu, jsou záznamy SK AV ve vyhovující kvalitě. Žádná z důležitých oblastí údajů nechybí. Z hlediska jmenného popisu lze vytknout prohřešky proti AACR2 u podnázevů a vícesvazkových monografií, ale to jsou drobnosti, které uživatel neknihovník nezaznamená. Nestandardně je vyřešen popis vícesvazkových monografií, kde je rozdělen souborný název a název části a jsou tak vytvořeny dva nezávislé a nepropojené záznamy, což je zásadní chyba.

Uživatel může vyhledávat podle titulu, čímž jsou míněny názvy dokumentů a edic, podle autorů, roku vydání a klíčových slov. Pravděpodobně se v katalogu nevytvářejí specifické přístupové soubory, resp. autority a souborný katalog využívá možností vyhledávacího nástroje EXCALIBUR.

Duplicity záznamů se vyskytují v míře, která neznamená přílišné ztížení vyhledávání pro uživatele, ale v rámci knihoven AV není příliš velké prolínání fondů, tzn. že se neduplikují exempláře v rámci AV a tak se neduplikují ani záznamy.

Lokační údaje jsou uvedeny přímo v záznamu, a to ve formě názvu instituce, ve které se dokument nachází, a signatury.

Uživatel si předem při zadávání dotazu nemůže nastavit formát záznamu. Z webu se záznamy tisknou nebo ukládají prostřednictvím standardních příkazů webovského prohlížeče.

Souborné katalogy v České republice : shrnutí a hodnocení

V předchozích kapitolách jsem se pokusila naznačit možnosti hodnocení souborných katalogů. Pro hodnocení SK jsem vymezila pět kritérií, která však mají určitá metodologická omezení. V prvé řadě by bylo nutno vybrat statisticky průkaznější vzorek záznamů z jednotlivých katalogů, který by měl být zvolen metodami náhodného výběru nebo jinými standardními postupy pro výběr vzorku ze základního souboru, nikoliv namátkově a nahodile, jak jsem to provedla pro omezené účely této práce. Pro přesnější hodnocení je také nutné stanovit jemnější hodnotící

škálu, nejméně pětistupňovou, plně dostačující by zřejmě byla desetistupňová škála namísto použité třístupňové.

Provedená analýza je z výše uvedených důvodů značně omezená a do jisté míry subjektivní, nicméně svůj účel - provést počáteční sondu náznavě ilustrující současný stav SK v ČR - splnila. Výsledky analýzy akcentují uživatelské hledisko a odborné aspekty tvorby, správy a aktualizace SK jsou v nich zmíněny pouze okrajově, což však neznamená, že by nebylo žádoucí věnovat jim v dalších pracích dostatečnou pozornost.

Úplnost záznamů

Záznamy v českých SK jsou z hlediska úplnosti pro čtenáře uspokojivé, dokument je většinou identifikován na dostatečné úrovni, přestože úplnost záznamu dokumentů je částečně proměnlivá nejen mezi jednotlivými SK, ale i v jednotlivých SK. Domnívám se, že obdobné rozdíly by se daly vysledovat ve všech českých katalogích, nejen v případě SK, kde jsou však více zjevné. Některé rozdíly lze označit za zanedbatelné, ovšem v některých případech jsou difference značné. Patrný je zejména rozdíl v přístupu k popisu vícesvazkových monografií, přičemž tato záležitost částečně souvisí s použitým knihovním systémem. U dalších SK je patrný postup změn náhledu na tuto problematiku. Zatímco v současné době se česká odborná veřejnost přiklání k popisu shora, ve starších interpretacích byl preferován popis pod souborným názvem a analytický popis v rámci něj. Další rozdíly jsou v přístupu k vytváření záhlaví, což v automatizovaných katalogích představuje problematiku autorit. Národní katalogizační agentura řešila tvorbu autorit na obecné úrovni. V současné době se dostávají ke slovu záležitosti popisu korporací.

Ještě rozmanitější situace vládne v oblasti věcného popisu. Na počátku 90. let, kdy se začaly formovat první SK v ČR, byla tato problematika velice diskutována, přičemž se knihovníci obecně přiklínili k názoru, že věcný popis musí být nedílnou součástí SK. Tehdy se však nepodařilo ujednotit se na společném systému věcného popisu, což se ovšem v úplnosti nepodařilo ani v zahraničí. S odstupem času a s nabytými zkušenostmi se pochybnosti o tom, zda věcný popis má být součástí SK, znovu objevují. Otázka věcného popisu v SK souvisí s funkcemi, které mají souborné katalogy plnit. Pokud preferujeme funkci informačně-lokační a funkce na ni navazující a z ní vyplývající, lze na věcný popis rezignovat. Podobně tomu je i v případě funkce katalogizační. Ale pokud pokládáme SK za nezbytné a nenahraditelné doplnění bibliografií, věcný přístup je velice důležitý a nelze se bez něj obejít. Např. SK CASLIN nakonec přistoupil ke kompromisnímu řešení, když stanovil vybrané znaky MDT jako jednu z podmínek pro účastníky SK.

Selekční údaje

Přehlednost, snadnost vyhledávání a úplnost výsledků při vyhledávání v souborném katalogu závisí na konkrétním knihovním systému, na základě kterého je SK realizován a kterým je limitováno, jaká pole jsou v rámci OPAC použitelná. Dále závisí na úplnosti jmenného popisu z pohledu autorit, tedy přístupových rejstříků. Problematika

jmenných autorit je v současné české odborné literatuře široce diskutována nejen v souvislosti s katalogy soubornými, ale jde o záležitost, která se musí vyřešit v katalogích lokálních. V rámci Národní knihovny ČR byla realizována dílčí etapa projektu Národních autorit, jejíchž výsledků dnes již mohou knihovníci v ČR využívat jako zdroje pro ověřování českých autorů. Pro zahraniční autority český zdroj neexistuje, je sice možnost využívat zahraničních národních souborů autorit, ale tento způsob se v praxi zatím příliš nepoužívá. Dostupnost dílčích výsledků projektu Národních autorit NK ČR a možnost využití zahraničních autorit však z mnoha důvodů neřeší problematiku autorit na dostatečné úrovni. Z těchto důvodů např. správci SK vyvíjejí vlastní aktivity směřující k tvorbě souboru autorit v rámci SK. Např. Sdružení uživatelů knihovního systému LANius řešilo projekt autorit, který vycházel ze souboru autorit vytvořeného v souborném katalogu SKAT. Všechny projekty zaměřené na oblast autorit však pokrývají pouze formálně nebo jinak vymezenou část problematiky. Tvorba všeobecného souboru autorit se jeví i do budoucna, navzdory angažovanosti NK ČR a spolupracujících institucí v této oblasti, jako problematická a obtížně uskutečnitelná, proto se zdá perspektivní budování souborů autorit vymezených zejména na základě obrové problematiky.

Duplicity záznamů

Duplicity záznamů jsou jednou z nejslabších stránek českých souborných katalogů, s výjimkou centralizovaných SK. Přestože se používá řada nástrojů, které kontrolují soubory záznamů zasílané dávkově před importem do SK, duplicity se vyskytují a je velice těžké je odstraňovat. Strojová kontrola duplicit tedy není optimální, a to ani ve spojení s manuálními kontrolami, jak je patrné např. u SKAT. Druhým polem je plánovitě ponechávání duplicitních záznamů v SK (viz SK UK), které je v ostrém rozporu s definovanými funkcemi SK. Duplicity uživateli značně zneprůjemňují a znesnadňují orientaci ve výstupu výsledků.

Lokační údaje

Lokační údaje jsou počátkem cesty dokumentu k uživateli a představují proto velmi důležitý prvek spojující sekundární a primární informační zdroj, tedy souborný katalog a dokument. Situace v českých souborných katalogích je až na výjimky adekvátní tomuto významu lokačních údajů.

Výstupní formáty

Tato charakteristika je úzce spjatá s používaným knihovním systémem, pod kterým je konkrétní souborný katalog budován.

Uživatel musí v českém prostředí povětšinou používat jediný výstupní formát záznamu, stejně jako nemá možnost se záznamem dále pracovat. Záznam může být většinou pouze vytištěn nebo uložen do souboru ve formě, ve které je vystaven, tzn. HTML text nebo MS-DOS text. S exportem záznamu z webovského OPAC žádný český SK nepracuje s výjimkou SK CASLIN.

Záznamy jsou zobrazovány většinou v tabulkovém výstupu, jako je tomu u souborných katalogů UK, KAKS a ČVUT. SK AV a SKAT zobrazuje záznamy v listkové formě.

Velkou výhodou webovských OPAC je technologie hypertextu. V největší míře je využit v případě SK vytvářených na platformě T Series (SK UK, SK UP), kde jsou hypertextově spojeni autoři, další názvy, nakladatel, edice, předmětová hesla, klasifikační znak, výrazy tezauru či klíčová slova z názvu, která jsou generována automaticky. Dále jsou hypertextově propojena přírůstková čísla, která odkazují na status výpůjčky, přesnou lokaci dokumentu a jeho kategorii.

Možností hypertextu se snaží využít i katalogy vytvářené v systému Aleph (KAKS). V tomto případě jsou odkazy na autory, nakladatele a věcné autority. V rámci katalogu SKAT je hypertext využíván pro klíčová slova, autorské záhlaví a pro informaci o knihovnách, které dokument vlastní. Edice, stejně jako nakladatel, bohužel interaktivní nejsou. SK CASLIN a ČVUT mají hypertextově aktivní pouze informaci o lokaci dokumentu.

Souhrnné kvantitativní hodnocení SK uvádí následující tabulka, která je výsledkem analýz jednotlivých reálných katalogů. Hodnoty v tabulce jsou pouze orientační, hodnocení bylo provedeno na základě výše zmíněných kritérií a slouží pouze pro ilustraci současné situace, nikoliv k nějakému definitivnímu „známkování“ SK.

Na základě analýzy jednotlivých SK byly vyplňovány tabulky, ve kterých byly zaznamenány přidělené hodnoty (minimum 1, maximum 3) jednotlivých záznamů z pohledu pěti stanovených kritérií. Hodnoty jednotlivých deseti záznamů byly v rámci kategorií sečteny a vyděleny počtem záznamů, čímž vyšla průměrná hodnota jednotlivých kategorií daného SK. Tyto hodnoty jsou zapsány v níže uvedené tabulce. Konečná známka SK je průměrem hodnot všech pěti kategorií u jednotlivých SK. Podle její hodnoty jsou SK v tabulce seřazeny.

SK ČVUT. Při porovnávání jednotlivých hodnot v tabulce se jeví v nejnepříznivějším světle SK ČVUT, který získal průměrné bodové hodnocení 1,78. Tvůrci SK však

o většině slabých míst SK vědí a hodlají je v blízké budoucnosti řešit. Vcelku vysoká hodnota u duplicit záznamů je způsobena situací před sloučením lokálních katalogů do souborné databáze. Od podzimu 1998 by již k duplicitám docházet nemělo a stávající duplicity budou postupně odstraňovány. Výstupní formát podobně jako vyhledávací maska by měly být upraveny, to však již je záležitostí vzdálenější budoucnosti. Nedostatky v oblasti selekčních údajů a jmenného a věcného popisu byly vyřešeny přechodem na jiný systém pro katalogizaci, který již podporuje doporučené standardy. Byla stanovena jednotná pravidla pro věcný popis, který vychází z PSH (Polytematický strukturovaný heslář STK).

SK UK. Souborný katalog UK lze celkově hodnotit relativně pozitivně. V katalogu však nejsou záměrně slučovány duplicity a kontrolovány autoritní položky, jedná se proto spíše o soubornou databázi⁹⁾ vytvářenou z lokálních katalogů. K částečnému slučování autorit z různých záznamů dochází automaticky pouze díky specifickému rysu systému (slučování shodných položek). Duplicity záznamů jsou v systému udržovány záměrně rozlišením jinak shodných položek názvů lokacemi daného dokumentu. Dostačující jsou selekční a lokační údaje, určitým nedostatkem je formát výstupu, který je dán použitým systémem (TinWeb).

SK KAKS. Souborný katalog KAKS v současné době již naplňován není, a proto srovnání s ostatními katalogy již nemá patřičnou vypovídací hodnotu. KAKS má nesporný historický význam jako jeden z prvních českých fungujících automatizovaných SK, na kterém byly ověřeny teoretické znalosti a předpoklady. Je chápán jako předstupeň CASLIN a na základě jeho doposud přístupných funkcí se lze domnívat, že byl v rámci systému Aleph relativně propracovanější než SK CASLIN. Za nejslabší článek KAKS pokládám řešení lokačních údajů, které jsou uváděny pouze ve formě sigly bez následného vysvětlení.

SK AV. Soubornému katalogu knihoven Akademie věd ČR se dostalo relativně průměrného hodnocení. Hlavním kladem tohoto SK je nový přístup k problematice SK. Zatímco ostatní SK pracují s OPAC 2. generace, SK AV využívá systému, který se snaží řešit problémy spojené se systémy předchozí generace. Vyhledávací formulář obsa-

	SKAT	SK UP	CASLIN	SK AV	KAKS	SK UK	SK ČVUT
Úplnost	1,36	1,0	1,4	1,5	1,1	1,5	1,5
Selekční údaje	1,27	1,2	1,4	1,4	1,3	1,4	1,6
Duplicity záznamů	1,2	1,2	1,6	1,9	1,6	2,2	2,0
Lokační údaje	1,0	1,0	1,0	1,0	2,0	1,0	1,4
Výstup	1,5	2,0	1,0	2,0	2,0	2,0	2,4
Průměrná známka	1,27	1,28	1,28	1,56	1,60	1,62	1,78

huje možnost použít vyhledávání na základě podobnosti výrazů apod. Slabým článkem SK AV je především výstupní formát, uživatel nemá možnost s výstupy jakkoliv pracovat, přestože v předchozí verzi tato možnost existovala. Dalším slabým místem jsou duplicity, které opravdu znesnadňují orientaci ve výstupu výsledků. Záznamy v souborném katalogu pocházejí ze dvou knihovních systémů a neprošly žádnou konverzí, která by je upravila do jednotného formátu. Problematickými jsou také záznamy vícesvazkových monografií.

SK CASLIN. SK CASLIN získal po přechodu na platformu ORACLE poměrně vysoké hodnocení, které je dáno nejen použitou technologií, ale i kvalitou záznamů. Ta je pozitivně ovlivněna mj. striktním systémem hodnocení záznamů. Dalšími přednostmi katalogu jsou hypertextová propojení na lokační údaje, možnost volby výstupního formátu záznamů a možnost exportu záznamů. Ke slabším lze přiřadit zejména nedostatečnou konzistenci autoritních souborů a určitou duplicitu záznamů.

SK UP. Souborný katalog Univerzity Palackého je vlastně běžný knihovní katalog, do kterého mají přístup katalogizátoři nikoliv v rámci instituce umístěné v jedné budově, ale působící v regionu jednoho města. SK byl sice vytvořen fyzickým sloučením existujících lokálních katalogů, ale tato skutečnost neovlivnila negativně jeho kvalitu. Tvůrci SK si uvědomili nezbytnost přísné unifikace, kterou se eliminují podobné negativní jevy jako inkonzistence databáze nebo jednotlivých přístupových souborů. Duplicity záznamů se v katalogu objevují jen v případě tzv. prozatímních záznamů, které slouží pro potřebu výpůjčního protokolu, a to záměrně. Tvůrci SK dokázali maximálně využít možnosti knihovního systému, o čemž svědčí i fakt, že na půdě UP byl vytvořen webový OPAC TinWeb. Nejslabším bodem je tedy výstupní formát záznamů, který je však společný pro všechny katalogy budované na základě T Series, resp. TinWebu.

SKAT. Nejlepšího hodnocení dosáhl souborný katalog SKAT. Nejslabším článkem je výstupní formát, který neumožňuje práci se záznamem, ale je přehledný, přestože ne vždy zcela v souladu s AACR2, což ovšem běžnému uživateli nevadí. Duplicity záznamů se v SK SKAT vyskytují v omezené míře, která nenarušuje přehlednost. Úplnost záznamů, resp. úroveň zpracování dokumentů je až na překvapivě vysoké úrovni vzhledem k tomu, že účast ve SKAT není podmíněna omezeními kladenými na kvalitu záznamu (systém LANius nebyl strukturován podle doporučených knihovnických standardů). Jednotlivé knihovny však postupem doby potřebnost takových unifikačních snah pochopily a respektují je.

Závěr

Reálné souborné katalogy na území České republiky překonaly počáteční problémy vývoje spojené s koncepcí, standardizací, způsoby naplňování a dalšími otázkami jejich tvorby, správy a využívání. Stejně tak došlo k rozšíření virtuálních SK, které bylo podmíněno všeobecnou dostupností síťových technologií a zejména internetu. Po obdo-

bí, kdy si správci jednotlivých SK dostatečně neuvědomovali význam spolupráce v oblasti SK, se situace pozvolna mění a začínají se uskutečňovat různé formy spolupráce mezi jednotlivými SK. Přestože současný stav zdaleka není uspokojivý, vývojové trendy nasvědčují tomu, že by se v budoucnosti mohla rozvinout slibná spolupráce zejména v oblasti standardizace identifikačního popisu, komunikativních formátů a některých dalších. Nezanedbatelným prvkem, který ovlivňuje všechny aktivity spojené s tvorbou a správou SK, je lidský faktor. SK se také mohou stát jedním z účinných nástrojů, prostřednictvím kterých se uskutečňují kooperativní projekty.

Za všemi uskutečněnými projekty je nutné vidět finanční podporu zahraničních i českých grantových agentur, bez které by nebyla realizace žádného z projektů možná.

V současné době leží před většinou knihovníků úkol pochopit potřebnost a nezbytnost sdílené katalogizace. Jde o minimalizaci multiplicitní tvorby katalogizačních záznamů, jako jedné z cest efektivního využití omezených finančních zdrojů, kterými knihovny disponují. Tato otázka se netýká pouze sdílení záznamů, což je záležitost maximálně posledních 40 let, ale především potřeby sdílet primární informační zdroje. Rozvoj SK tedy posiluje i význam a funkce MVS, resp. DDS.

Tato problematika je ovšem pouze jedním z úkolů, který se týká našich knihovníků opravdu bezprostředně a aktuálně. Projevuje se nutnost zapojit se do zahraničních projektů a podchytit zahraniční trendy. Jaké trendy tedy jsou v současnosti aktuální a jaké můžeme vysledovat? V některých knihovnických vyspělých zemích se budují celonárodní i nadnárodní virtuální souborné katalogy. Jsou zajišťovány prostřednictvím metavyhledávačů, které jsou schopny provádět vyhledávání v katalogích všech knihoven zapojených do projektu bez ohledu na používaný knihovní systém. V ČR by zřejmě šlo v první fázi o integraci českých souborných katalogů pomocí podobného metavyhledávače do národního virtuálního souborného katalogu. Dalším krokem by bylo vytváření nadnárodních virtuálních SK, jež se budují např. v severských zemích.

V další fázi půjde o propojování záznamů dokumentů na jejich plné texty. Je otázkou, zda právě souborné katalogy by měly plnit funkci takových přístupových bodů, ale na druhé straně by bylo vhodné využít již existujícího potenciálu, který SK nabízejí. V zahraničí už první projekty orientované tímto směrem probíhají.

S elektronickou formou dokumentů souvisí otázka, zda přetrvává potřeba klasické, tj. tištěné podoby dokumentů. K extrémní situaci, tzn. absolutnímu vymizení tištěných dokumentů, zřejmě nedojde, na druhé straně se ovšem neustále zvyšuje počet dokumentů různých typů, které mají pouze elektronickou podobu.

Další možností využití SK v celonárodním i celosvětovém měřítku by mohly být zdokonalené MVS, resp. DDS, kdy by takový nástroj dokázal optimalizovat dodávku dokumentu uživateli tím způsobem, že by identifikoval v rámci všech existujících lokací tu uživateli nejbližší či nejpřístupnější, čímž by se zkrátila dodací lhůta a zároveň by došlo ke zlevnění výsledného produktu.

Projekty metavyhledávačů souvisí s virtuálními SK, ale je nutné si uvědomit jejich omezenou funkci. Virtuální SK plní pouze funkci informačně-lokační a ostatní funkce souborných katalogů ze své podstaty plnit nemohou. Pro funkci bibliografickou, katalogizační i standardizační musí nutně existovat reálné souborné katalogy, i kdyby jediným reálným SK měly být SK národní. Tvorba národních souborných katalogů stejně jako regionálních souvisí s celosvětovým programem UBC - univerzální bibliografické kontroly - který je zaměřen na podchycování světové literární produkce, což by v rámci virtuálních SK bylo realizovatelné jen velice obtížně.

Za reálný výhled do budoucnosti můžeme považovat stav, kdy vedle sebe budou existovat virtuální i reálné SK, které budou propojeny s ostatními světovými informačními zdroji a službami prostřednictvím komunikačních sítí, např. internetu a které budou poskytovat široké spektrum informačních služeb.

Poznámky:

- 1) Spojením „reálný souborný katalog“ nemám na mysli reálné SK ve smyslu typologie podle Noerra, ale jde o odlišení dvou typů podle způsobu práce se záznamy: reálné a virtuální. V případě reálného jde o fyzicky tvořenou databázi, v případě virtuálních SK se souborná databáze „vytváří“ při zpracování dotazu.
- 2) V elektronickém časopise IKAROS, 2000, roč. 4, č. 6 je uveřejněn článek „Mají smysl reálné souborné katalogy ve virtuálním světě? : srovnání virtuálních a reálných souborných katalogů v kontextu moderních informačních technologií“, který se zabývá obecnějším srovnáním RSK A VSK.
Dostupný z: <<http://ikaros.ff.cuni.cz/ikaros/2000/c06/skvs.htm>>
- 3) Analyzovala jsem záznamy v SK typově zaměřených na knižní dokumenty, přestože některé SK se již neomezují pouze na ně.
- 4) U jednotlivých SK budu uvádět zařazení podle Noerovy typologie.
Odkazuji na článek P. Noerra z roku 1993 (NOERR, P. L. The virtual union catalogue. In *ELAG'93 : the virtual library : 17th library systems seminar, Graz/Austria, 14-16 April 1993* [online]. [cit 2000-05-30]. Dostupný z [www: http://www.konbib.nl/coop/elag/elag93/papers/union1.html](http://www.konbib.nl/coop/elag/elag93/papers/union1.html) nebo překlad s výkladem J. Kohoutkové (KOHOUTKOVÁ, Jana, Souborné knihovní katalogy. *Zpravodaj ÚVT MU*, 1994, č. 3, s. 10-14). Noerr dělí SK na čtyři typy podle síťové architektury: centralizované, reálné, replikované a virtuální.
- 5) Číselné údaje uváděné v článku byly, pokud možno, aktualizovány.
- 6) Popisky k jednotlivým formátům jsou převzaty z popisů při volbě výstupních formátů SK CASLIN (<http://www.caslin.cz/>)

- 7) JELÍNKOVÁ, V., SAPÁKOVÁ, B. Souborný katalog KAKS v Moravské zemské knihovně. In *Sborník příspěvků ze semináře CASLIN'99 - Souborné katalogy: organizace a služby, 30.5.-3.6.1999* [online]. [cit. 2000-05-21] Dostupný z: <URL: <http://www.caslin.cz:7777/caslin99/s5.htm>>
- 8) JELÍNKOVÁ, V., SAPÁKOVÁ, B. Souborný katalog KAKS... [online]
- 9) I správce SK UK tuto skutečnost neoficiálně připouští.

Příloha 1

Vzorek záznamů, na kterých byl prováděn rozbor jednotlivých souborných katalogů

1. Automatizace knihovnických systémů 1993 : sborník příspěvků ze semináře pořádaného 22. - 23. září 1993 na Univerzitě Karlově v Praze / sestavil Rudolf Vlášák. – 1. vyd. – Praha : Svaz knihovníků a informačních pracovníků ČR, 1993. – 95 s. – (Aktuality SKIP ; Sv. 7)
ISBN 80-900919-9-7
2. Beneš, Edvard
Odsun Němců z Československa : výbor z Pamětí, projevů a dokumentů 1940-1947 / Edvard Beneš ; k vydání přípr. Karel Novotný ; předml. Jan Křen. - Praha : Dita, 1996. – 237 s.
ISBN 80-85926-06-7
3. Britannica book of the year 1996 / [edit. Glenn M. Edwards]. – Chicago : Encyclopaedia Britannica, 1996. – 928 s.
4. Dějiny zemí Koruny české. II., Od nástupu osvětění po naši dobu / [Pavel Bělina ... et al.]. – 4. vyd. – Praha : Paseka, 1997, c1993. – 328 s.
5. Evropská unie od A do Z : příručka evropské integrace / [z něm. přel. Alois Mikeščík, Marie Bednaříková] ; Univerzita Karlova Praha. – Praha : Karolinum, 1997. – 398 s.
6. Informace na dlaní '94 : katalog CD-ROM a dalších informačních zdrojů / [sest. Vladimír Karen, Jiří Kadleček, Radim Krejčí]. – Praha : Albertina icome, 1994. – 176 s.
ISBN 80-901505-1-9 (brož.)
7. Filip, Jan
Keltská civilizace a její dědictví / Jan Filip. – 1. vyd. – Praha : Československá akademie věd, 1959. – 180 s., xl s. obr. příl. – (Nové obzory vědy ; 3)
8. Churchill, Winston Spencer
Druhá světová válka. D. 6, Triumf a tragédie / Winston Spencer Churchill ; z angl. orig. přel. Zdeněk Hron. – Praha : Lidové noviny, 1995. – 688 s., foto příl.
ISBN 80-7106-073-9

